

Όνομα: Βασιλείου Άννα
Αρ. Μητρώου: 1340200600034
Τηλέφωνο: 6932720549

Το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας και η ελευθερία του τύπου

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σχολή Ν.Ο.Π.Ε.
Τμήμα Νομικής
Εισηγητές: Α. Δημητρόπουλος
Θ. Αντωνίου
Σ. Βλαχόπουλος
Ακαδημαϊκό έτος: 2007-2008

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Κεφάλαιο Πρώτο

Η ελευθερία του τύπου

- i. [Γενικά](#)
- ii. [Κατοχύρωση στην Ελλάδα](#)
- iii. [Κατοχύρωση στην αλλοδαπή](#)
- iv. [Κατοχύρωση στις διεθνείς συμβάσεις](#)
- v. [Η έννοια του τύπου](#)
- vi. [Έννοια και περιεχόμενο της ελευθεροτυπίας](#)
- vii. [Περιορισμοί](#)

Κεφάλαιο Δεύτερο

Περιορισμοί του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου από το δικαίωμα της προσωπικότητας

- i. [Το δικαίωμα της προσωπικότητας](#)
- ii. [Εκδηλώσεις του δικαιώματος της προσωπικότητας](#)
- iii. [Το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας](#)
- iv. [Πρόσωπα της επικαιρότητας \(θεωρία της Zeitgeschichte\)](#)

Κεφάλαιο Τρίτο

Η σύγκρουση των δύο δικαιωμάτων

- i. [Ε.Σ.Η.Ε.Α.](#)
- ii. [Κώδικας δεοντολογίας](#)
- iii. [Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα](#)
- iv. [Τύπος και προσωπικότητα](#)
- v. [Μέσα προστασίας του θιγόμενου και ευθύνη του τύπου](#)
- vi. [Συμπεράσματα](#)

Παράρτημα

- i. [Περίληψη](#)
- ii. [Summary](#)
- iii. [Λήμματα](#)
- iv. [Key words](#)
- v. [Βιβλιογραφία](#)

- vi. [Νομοθεσία](#)
- vii. [Νομολογία](#)

Εισαγωγή

Δεν νοείται κράτος δικαίου χωρίς συνταγματική κατοχύρωση των θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Στην Ελλάδα, το ισχύον Σύνταγμα, όπως αυτό προέκυψε με την τελευταία αναθεώρηση του 2001, κατοχυρώνει τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στα άρθρα 4-25. Τα δικαιώματα του ανθρώπου προστατεύονται από το κράτος αλλά και προστατεύουν τον άνθρωπο από το κράτος. Ωστόσο, δεν είναι λίγες οι φορές που δύο δικαιώματα συγκρούονται, με αποτέλεσμα να βρισκόμαστε σε αβεβαιότητα ως προς το ποιος από τους δύο φορείς των δικαιωμάτων έχει δίκιο.

Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και ο τίτλος «Το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας και η ελευθερία του τύπου». Η ελευθερία του τύπου και το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας, που αποτελεί έκφανση του δικαιώματος της προσωπικότητας, είναι θεμελιώδη δικαιώματα για κάθε δημοκρατικό κράτος. Εύλογο είναι όταν υπάρχει σύγκρουση αυτών των δύο δικαιωμάτων να κινδυνεύουν αυτονόητες πλέον ελευθερίες των πολιτών. Αυτό είναι το θέμα που θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία.

Αρχικά θα παρατεθεί το περιεχόμενο έκαστου δικαιώματος και οι περιορισμοί που αναπόφευκτα προκύπτουν από την συνύπαρξή τους. Ύστερα θα εξεταστεί η περίπτωση της σύγκρουσης του δικαιώματος επί της ίδιας εικόνας και της ελευθερίας του τύπου μέσα από τη νομοθεσία και τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων. Στόχος είναι να οριοθετηθούν τα δύο δικαιώματα και μετά να διαπιστωθεί ο τρόπος που συμβιώνουν στο ισχύον συνταγματικό δίκαιο.

Το ζήτημα της ελευθερίας του τύπου καλύπτει πλούσια νομοθεσία και νομολογία, που παρατίθεται σε καίρια σημεία στην εργασία.

Κεφάλαιο Πρώτο

Η ελευθερία του τύπου

i. Γενικά

Η ελευθερία του τύπου ολοκληρώθηκε πριν από τριακόσια περίπου χρόνια στην Αγγλία και διακηρύχτηκε στο τέλος του 18^{ου} αιώνα από την αμερικανική και έπειτα τη γαλλική επανάσταση. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι παλιό και ξεχασμένο, αλλά εξακολουθεί να αποτελεί ένα ζωντανό και πάντοτε επίκαιρο θέμα.

Ο λόγος γι' αυτό δεν είναι μόνο η σχετική σπανιότητα της ελευθερίας του τύπου, αφού στο ένα τρίτο τουλάχιστον των σημερινών κρατών είναι ανύπαρκτη και σε αρκετά από τα υπόλοιπα κράτη σημαντικά περιορισμένη. Ούτε μόνο, από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι ο τύπος δίνει, φυσικά, πρωταρχική σημασία και δημοσιότητα στα προβλήματα της ελευθερίας του¹. Ο σπουδαιότερος λόγος της αμείωτης επικαιρότητας της ελευθερίας του τύπου είναι η κεντρική της σημασία για την ελευθερία εν γένει και τη δημοκρατία.

Ο Άγγλος νομομαθής Sir William Blackstone (1723-1780) έγραφε ήδη στον 18^ο αιώνα ότι «η ελευθερία του τύπου είναι πράγματι ουσιώδης για τη φύση ενός ελεύθερου κράτους»² και ο Γάλλος πολιτικός συγγραφέας Chateaubriand (1768-1848) τόνιζε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ότι χωρίς την ελευθερία του τύπου «το σύνταγμα δεν είναι παρά ένα παιχνίδι», διότι «δεν υπάρχει συνταγματική ελευθερία χωρίς ελευθερία του τύπου»³.

Από τότε ο τύπος εξελίχθηκε σε τεράστιο βαθμό, τόσο στη δομή, όσο και στη μορφή του. Υπέστη βαθιές οικονομικές, τεχνικές αλλά και ιδεολογικές μεταμορφώσεις. Ο κύκλος των αναγνωστών του άλλαξε ποσοτικά και ποιοτικά.

Ιστορικά, ελευθερία του τύπου σημαίνει κυρίως την ελευθερία του πολιτικού τύπου από τη λογοκρισία και την προηγούμενη διοικητική άδεια. Στη σύνδεση αυτή του τύπου με την πολιτική γίνεται σαφής η

¹ Το Διεθνές Ινστιτούτο Τύπου (International Press Institute), με έδρα στην Ζυρίχη και γραμματεία στο Λονδίνο, εκδίδει κάθε Δεκέμβριο το δελτίο «The World Freedom Review».

² Blackstone, Commentaries on the laws of England, 1^η έκδ. Λονδίνο 1765, 14^η έκδ. 1803, IV: «The Liberty of the Press is indeed essential to the nature of a free State»

³ Chateaubriand, De la monarchie selon la Charte (Paris 1827), Chap. XX: «Il la faut, cette liberte [de la presse] ou, encore une fois, la constution n' est pas qu' un jeu». «Il n' y a pas liberte constitutionelle sans liberte de la presse».λ

μετάβαση από το φιλελεύθερο-ατομικό δικαίωμα (status libertatis) στο δημοκρατικό-πολιτικό δικαίωμα του πολίτη (status activus)⁴.

Παράλληλα με το ατομικό δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου αναπτύχθηκε μια «θεσμική εγγύηση», δηλαδή η συνταγματική κατοχύρωση ενός θεσμού (εν προκειμένω του τύπου) όχι ανεξάρτητα από αυτούς και εν όψει της αποστολής και των σκοπών του θεσμού, που αποτελούν συνταγματικά προστατευόμενο δημόσιο συμφέρον. Πραγματοποιήθηκε έτσι μια δεύτερη μετατόπιση του κέντρου βάρους: από το ατομικό δικαίωμα στη θεσμική εγγύηση, που ισχύει παράλληλα με το ατομικό δικαίωμα.

Σ' αυτήν την παράλληλη ισχύ του ατομικού δικαιώματος και της θεσμικής εγγυήσεως, πρέπει να αναχθεί η πολύπλοκη νομική προβληματική της ελευθερίας του τύπου και ο κίνδυνος ερμηνευτικών πλανών. Αυτό γίνεται σαφές εν όψει του διάφορου περιεχομένου του ατομικού δικαιώματος και της θεσμικής εγγυήσεως: Το ατομικό δικαίωμα δεν είναι απεριόριστο, πάντως όμως, στην ουσία του είναι απαλλαγμένο από νομικά καθήκοντα. Η θεσμική εγγύηση αντιθέτως συσχετίζεται με καθήκοντα και κατευθύνεται προς ορισμένους σκοπούς.

ii. Κατοχύρωση στην Ελλάδα

Η ελευθερία του τύπου διακηρύχθηκε στην Ελλάδα για πρώτη φορά ήδη στο συνταγματικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή και με το άρθρο η' του συντάγματος του Άστρους (Νόμου της Επιδαύρου) του 1823⁵. Το άρθρο 26 του συντάγματος της Τροιζήνας του 1827 πρόσθεσε τη ρητά απαγόρευση της λογοκρισίας («προεξετάσεως») και αντικατέστησε τις κοινώς αποδεδειγμένες αρχές της «ηθικής» με τη «σεμνότητα». Το άρθρο 10 του συντάγματος του 1844 ακολούθησε βασικά το υπόδειγμα του άρθρου 18 του βελγικού συντάγματος του 1831, απαγορεύοντας ρητώς και την εγγυοδοσία.

Η σημερινή διατύπωση ανατρέχει στο άρθρο 14 του συντάγματος του 1864. Η διάταξη αυτή κατοχύρωσε πληρέστερα την ελευθερία του τύπου, γιατί απαγόρευσε όχι μόνο τη λογοκρισία, αλλά και κάθε προληπτικό μέτρο, περιόρισε τις περιπτώσεις επιτρεπόμενης κατασχέσεως εντύπων και τις περιέβαλε με ιδιαίτερες εγγυήσεις⁶. Η

⁴ Για τον διττό, αρνητικό και θετικό, χαρακτήρα των ατομικών δικαιωμάτων βλ. Βλάχο Γ., Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, β' έκδ. 1979, σ. 113 επ. Ειδικά για την «διττότητα» του συνταγματικού δικαιώματος της ελευθεροτυπίας βλ. Φίλια Β., Το συνταγματικόν δικαίωμα της ελευθεροτυπίας και η κατά το άρθρον 367 ΠΚ πρόσθετος προστασία, 1996, σ. 26 επ.- Dagtoglou P.D., Wesen und Grenzen der Pressefreiheit, 1963, σ. 10 επ.

⁵ «Ελληνες έχουσι το δικαίωμα να κοινοποιώσιν άλλως τε και δια των τύπων τας δοξασίας των, αλλά με τους ακόλουθους τρεις όρους: α) Να μη γίνεται λόγος κατά της χριστιανικής θρησκείας, β) Να μη αντιβαίνωσιν εις τας κοινώς αποδεδειγμένας αρχάς της ηθικής, γ) Να αποφεύγωσι πάσαν προσωπικήν ύβριν»

⁶ Σγουρίτσας Χρ., Συντ. δικ. Β' β, σ. 71/72

αναθεώρηση του 1911 πρόσθεσε στο άρθρο 14 την απαγόρευση δημοσιεύσεως ειδήσεων που ανάγονται σε στρατιωτικές κινήσεις ή έργα οχυρώσεως και καθιέρωσε την αλληλέγγυη αστική ευθύνη του εκδότη εφημερίδας και του συγγραφέα επιλήψιμου δημοσιεύματος αναφερόμενου στον ιδιωτικό βίο. Το σύνταγμα του 1927 (άρθρο 16) επανέλαβε τη διάταξη αυτή, πρόσθεσε στις δυνατότητες περιορισμών τη λήψη μέτρων «προς καταπολέμησιν της προσβαλλούσης τα δημόσια ήθη φιλολογίας» και όρισε ότι «τα αδικήματα του τύπου δεν θεωρούνται ως επ' αυτοφώρω».

Το σύνταγμα του 1952 (άρθρο 14) επέτρεψε την κατ' εξαίρεση κατάσχεση εντύπων σε περισσότερες περιπτώσεις. Προέβλεψε για πρώτη φορά τη δικαστική παύση εφημερίδας και την απαγόρευση ασκήσεως του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, καθώς και την επανόρθωση ανακριβών δημοσιευμάτων. Συγκεκριμένα, επέτρεπε την κατασταλτική, τη δικαστική δίωξη για προσβολή των ατομικών δικαιωμάτων, της θρησκείας, για δημοσιεύματα άσεμνα, για προσβολή των μελών της βασιλικής οικογένειας, για την αποκάλυψη στρατιωτικών κινήσεων και οχυρώσεων, για δημοσιεύματα στασιαστικά και στρεφόμενα εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, καθώς και για την πρόκληση σε εγκλήματα εσχάτης προδοσίας. Αντίθετα με το σύνταγμα του 1927, όρισε ότι τα αδικήματα του τύπου είναι αυτόφωρα. Το μόνο προσόν που απαιτείτο από τον εκδότη εφημερίδας ήταν η ελληνική υπηκοότητα. Κατά το άρθρο 91 του συντάγματος 1952, οι εγγυήσεις της ελευθεροτυπίας αίρονταν μόνο σε περίπτωση κηρύξεως στρατιωτικού νόμου ένεκα επιστρατεύσεως ή εμπόλεμης κατάστασης και εσωτερικών κινδύνων.⁷ Γενικά το σύνταγμα του 1952 θεωρήθηκε σωστά ότι «χαρακτηρίζεται από πνεύμα δυσπιστίας προς τον τύπον, επηρεασθέν προφανώς εκ των γεγονότων της εποχής κατά την οποίαν κατηρτίζετο»⁸.

Λόγω άλλωστε της αυγουστιανής δικτατορίας, του πολέμου, της κομμουνιστικής ανταρσίας, του εμφυλίου πολέμου και της απριλιανής δικτατορίας, αλλά και της διατηρήσεως των έκτακτων νομοθετημάτων πολύ μετά τη λήξη της καταστάσεως που τα προκάλεσε⁹, τα 31 από τα 38 χρόνια από την εγκατάσταση της αυγουστιανής ως την κατάρρευση της απριλιανής δικτατορίας (1936-1974) ήταν χρόνια ανελευθερίας του τύπου¹⁰. Αλλά η νομοθεσία της ανελευθερίας δια της οποίας οργανώθηκε λεπτομερώς η ελευθερία του τύπου ή τιμωρούνταν οι παρεκτροπές του,

⁷ Βλ. Λυχνό Γ., Ο Τύπος: Χθες, σήμερα, αύριο, Εκδόσεις Κέρκυρα, 1972, σ. 15

⁸ Βλ. Σγουρίτσα Χρ., Συντ. δικ. Β' β σ. 72, με παραπομπές στην έκθεση προς τη Βουλή του προέδρου της επιτροπής του ΗΕ' ψηφίσματος. Για τις διατάξεις περί τύπου του Συντάγματος του 1952 βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Προσανατολισμός και σκοποί του νέου συντάγματος, ΤοΣ 1975, σ. 27 επ. (36/37)

⁹ Η εξάρτηση της κυκλοφορίας εντύπων από διοικητική άδεια διατηρήθηκε μέχρι το 1962 (ν.δ. 4234/1962). Μόνο η εξάρτηση εκδόσεως εφημερίδων από την χορήγηση διοικητικής αδείας έληξε το 1956 με την απόφαση 1827/1956 του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹⁰ Βλ. Μάνεση Αρ., Η συντ. προστασία κ.λ.π., σ. 35/36

διαρκεί τυπικά σε μεγάλο βαθμό ακόμη σήμερα, χωρίς αυτό να προκαλεί την διαμαρτυρία του τύπου, κυρίως γιατί η νομοθεσία αυτή παραμένει ως επί το πλείστον ανεφάρμοστη. Όπως π.χ. οι νόμοι περί τύπου 50/60/1931, 1092/1938, 10/1975, 780/1978, ν. 1181/1978, ν. 1072/1980, 1178/1981 κ.λ.π. Επίσης υπάρχουν διατάξεις στον Ποινικό Κώδικα¹¹.

Το ισχύον σύνταγμα του 1975, αν και δεν συντάχθηκε την επόμενη του εμφυλίου πολέμου, διατήρησε βασικά τη δύσπιστη και περιοριστική διατύπωση του άρθρου 14 του συντάγματος του 1952. Η μόνη διάταξη που δεν επανέλαβε είναι εκείνη που επέτρεπε τη λήψη δια νόμου ιδιαίτερων κατασταλτικών μέτρων «προς καταπολέμησιν της επικινδύνου εις το ήθος της νεότητας φιλολογίας». Πρόσθεσε όμως την εξουσιοδότηση προς τον νομοθέτη να ορίσει τις προϋποθέσεις και τα προσόντα ασκήσεως του δημοσιογραφικού επαγγέλματος – μια διάταξη δυνητικά επικίνδυνη για την ελευθερία του τύπου. Επιπλέον προέβλεψε πάντως και ένα περιορισμό, που μπορεί να ενισχύσει την ελευθερία του τύπου, τη δυνατότητα δηλαδή «να προσδιορίσει ότι τα μέσα χρηματοδοτήσεως εφημερίδων και περιοδικών δέον να καθίστανται γνωστά».

Η διάκριση μεταξύ του ατομικού δικαιώματος του «εκφράζεσθαι δια του τύπου» και της θεσμικής εγγυήσεως της ελευθερίας του τύπου βρίσκει θεμέλιο και στο άρθρο 14 παρ. 1 και 2 του ισχύοντος Συντάγματος, όπως και στις αντίστοιχες διατάξεις των προγενέστερων συνταγμάτων. Στο ατομικό δικαίωμα αναφέρεται η διάταξη της παραγράφου 1, κατά την οποία «έκαστος δύναται να εκφράζει τους στοχασμούς του, τηρών τους νόμους του κράτους». Την θεσμική εγγύηση αφορά η διάταξη της παρ. 2 εδ. 1, κατά την οποία «ο τύπος είναι ελεύθερος». Χωρίς αυτή τη διάκριση, η διάταξη αυτή θα ήταν περιττή και ακατανόητη επανάληψη της πρώτης¹².

Στις «ενεργητικά» διατυπωμένες αυτές διατάξεις αντιστοιχεί το «παθητικό» δικαίωμα του ατόμου και του πολίτη να προμηθεύεται και να διαβάζει ελεύθερα τον τύπο.

iii. Κατοχύρωση στην αλλοδαπή

Η αναγνώριση της ελευθερίας του τύπου στην αλλοδαπή υπήρξε βραδεία, ανισοταχής και συχνά παλίνδρομη. Μια συνοπτική έστω παρουσίασή της αντανακλά με ιδιαίτερη διαύγεια την πολιτική και δημοκρατική εξέλιξη της Ευρώπης και γι' αυτό ενδείκνυται να γίνει.

¹¹ Βλ. Κόρσο Δημ., Τύπος και ραδιοτηλεόραση, εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, 1989, σ. 11-17, ο οποίος παραπέμπει στον Ν. Αθανασόπουλο, Βασικές διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας περί τύπου, 1979, του ιδίου, Βασικές διατάξεις περί δημοσιογράφων και ενώσεων ιδιοκτητών εφημερίδων, 1979.

¹² Πρβλ. ΣτΕ 903/81 (Ολ.), ΤοΣ 1981, 701 (704): «Κατά την έννοια της συνταγματικής επιταγής, ο τύπος, ως θεσμός, είναι ελεύθερος δια να δύναται να επιτελεί την δημόσιαν αποστολήν του συνισταμένην εις την ακώλητον αλληλεπίδρασιν αυτού και της κοινής γνώμης...».

Η Αγγλία ήταν η πρώτη μεγάλη χώρα που απέκτησε, ήδη πριν από τρεις αιώνες, πλήρη ελευθερία του τύπου¹³. Ο λόγος είναι ότι στη χώρα αυτή επικράτησε το αργότερο στο τέλος του 18^{ου} αιώνα η άποψη ότι το κράτος δεν καθοδηγεί την κοινή γνώμη, ούτε λογοκρίνει εκ των προτέρων τον τύπο, αλλά περιορίζεται απλώς στην εκ των υστέρων τιμώρηση τυχόν δυσφημιστικών εκδηλώσεων ή αποκαλύψεων κρατικών απορρήτων¹⁴.

Το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης μέσω του τύπου, στην Αγγλία, συνιστά ιδιαίτερη εκδήλωση της ελευθερίας του λόγου. Η νομική φύση της ελευθεροτυπίας έχει αποτυπωθεί ως ατομικό δικαίωμα στις ιστορικές συνθήκες εξέλιξης του αγγλικού πολιτεύματος.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ακολούθησαν την ίδια οδό. Τη 12^η Ιουνίου 1776 διεκήρυσσε το Bill of Rights της πολιτείας της Βιργινίας, ότι ο τύπος είναι ένας από τους μεγαλύτερους προμαχώνες της ελευθερίας («one of the great bulwarks of liberty»). Δεκαπέντε χρόνια αργότερα (1797) η πρώτη τροποποίηση του ομοσπονδιακού συντάγματος περιείχε γενική απαγόρευση των νόμων που περιορίζουν την ελευθερία του λόγου ή του τύπου. Ο τύπος έμεινε πάντοτε και μέχρι τις μέρες μας ελεύθερος στις Ηνωμένες Πολιτείες, ελευθερότερος μάλιστα από τις περισσότερες χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Αγγλίας, όπου οι νομοθετικοί περιορισμοί δεν θα είχαν ίσως επιτρέψει την αποκάλυψη του αμερικανικού σκανδάλου της Watergate.

Στις μη αγγλοσαξονικές χώρες η ελευθερία του τύπου δεν επικράτησε παρά διακόσια χρόνια αργότερα. Ενώ τόσο στην Αγγλία όσο και στις Η.Π.Α. υπερίσχυσε από νωρίς η αντίληψη ότι το κράτος δεν πρέπει να επεμβαίνει στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, στη Γαλλία αντιθέτως η καθοδήγηση και κηδεμόνευση της κοινής γνώμης και του έντυπου λόγου αποτέλεσε πάντοτε μέριμνα του κράτους. Πριν από την επανάσταση δεν υπήρχε ελευθερία του τύπου, αλλά εξάρτηση του από την ευαρέσκεια της κυβερνήσεως. Το αποτέλεσμα ήταν ότι τα διασημότερα έργα της γαλλικής διανόησης του 18^{ου} αιώνα δεν δημοσιεύτηκαν στη Γαλλία, αλλά σε χώρες, όπως π.χ. έργα του Montesquieu, του Voltaire ή του Rousseau. Αλλά και μετά την επανάσταση και παρά τις επαναστατικές και συνταγματικές

¹³ Το 1695 η Βουλή των Κοινοτήτων αρνήθηκε να παρατείνει τον νόμο που προέβλεπε προηγούμενη άδεια για την έκδοση εντύπου (Licencing Act). Βλ. A.V. Dicey, Introduction into the study of the law of the Constitution, Λονδίνο 1885, 10^η έκδ. 1959, σ. 247 επ. (260 επ.). Περισσότερα για το νόμο Licencing Act βλ. Λ. Λιόση, Το δικαίωμα στην πληροφόρηση και οι ελευθερίες της έκφρασης και του τύπου στο σύνταγμα 1975/1986 και στο σύνταγμα 1975/1986/2001, ΕΚΠΑ, Σχολή ΝΟΠΕ, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, ΠΜΣ: Κράτος και δημόσια πολιτική, Αθήνα 2006, Μ.Δ., σ. 8 επ.

¹⁴ Βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, Τόμος Α', σ. 557 επ.

διακηρύξεις¹⁵, η ελευθερία του τύπου δεν καθιερώθηκε παρά μόνο προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, αν και τότε όχι πάντοτε πλήρως¹⁶.

Στη Γερμανία, η παράδοση του αυταρχικού και πατερναλιστικού κράτους καθυστέρησε την ανάπτυξη ελεύθερου τύπου, αν και η εξέλιξη δεν ήταν ενιαία στα διάφορα γερμανικά κράτη πριν από την ένωση του 1871. Η διακήρυξη της ελευθερίας του τύπου από την επανάσταση του 1848 ήταν η πρώτη με μόνιμα αποτελέσματα, τα οποία, ύστερα από ενδιάμεσες παλινδρομήσεις κατοχυρώθηκαν με τον περί τύπου νόμο (Reichspressegesetz) του 1874, που ακολούθησε την ένωση της Γερμανίας. Το σύνταγμα του 1919 (σύνταγμα της Βαϊμάρης) κατοχύρωσε στο άρθρο 11 την ελευθερία της εκφράσεως της γνώμης δια του τύπου και απαγόρευσε κατ' αρχήν τη λογοκρισία. Μετά την πλήρη κατάλυσή της από το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, η ελευθερία του τύπου αποκαταστάθηκε το 1945, αλλά μόνο στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Εκεί κατοχυρώθηκε ρητώς στο άρθρο 5 παρ. 1 του συντάγματος του 1949 (Grundgesetz) και έγινε σεβαστή στην πράξη. Ακολούθησαν οι περί τύπου νόμοι των γερμανικών χωρών στη δεκαετία του 1960. Με την κατάρρευση της Γερμανικής Λαοκρατικής Δημοκρατίας και τη γερμανική ένωση του 1990 επεκτάθηκε η ελευθερία του τύπου και στην (πρώην) ανατολική Γερμανία.

Η ευρωπαϊκή συνταγματική απαγόρευση της λογοκρισίας και διακήρυξη της ελευθερίας του τύπου, που αποτέλεσε υπόδειγμα πολλών μεταγενέστερων συνταγματικών διατάξεων, ήταν το άρθρο 18 του βελγικού συντάγματος του 1831. Τη διατύπωσή του ακολούθησε, βασικά, το άρθρο 10 του ελληνικού συντάγματος του 1844.

Σήμερα, σε όλες τις δυτικές χώρες, αλλά και στις χώρες το πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, καθώς και σε λίγες χώρες του «τρίτου κόσμου» (προπάντων στην Ινδία) είναι κατοχυρωμένη και γίνεται σεβαστή η ελευθερία του τύπου. Σε μερικές άλλες αναπτυσσόμενες χώρες η ελευθερία του τύπου είναι περιορισμένη και ασταθής, ενώ στις υπόλοιπες είναι ανύπαρκτη. Ελευθερία του τύπου δεν υπάρχει στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού (Κίνα, Βόρεια Κορέα, Βιετνάμ, Κούβα), όπου βρίσκεται σε αντίφαση με τη μονοκομματική διάρθρωση του κράτους και της κοινωνίας.

iv. Κατοχύρωση στις διεθνείς συμβάσεις

¹⁵ Άρθρο 11 εδ. 2 της Διακηρύξεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789. Άρθρο 7 του συντάγματος του 1793. Άρθρο 8 του συνταγματικού χάρτη του 1814. Άρθρο 8 του συντάγματος του 1830

¹⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, Τόμος Α', σ. 559επ.

Η εχθρότητα ή επιφυλακτικότητα των περισσότερων καθεστώτων εξηγεί, γιατί η ελευθερία του τύπου δεν κατοχυρώνεται ρητά και διεξοδικά, όπως μερικές άλλες ατομικές ελευθερίες, στις διεθνείς διακηρύξεις των ατομικών δικαιωμάτων.

Η Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου το 1948 (που δεν έχει νομική δεσμευτικότητα) περιορίζεται στην κατοχύρωση της ελευθερίας της γνώμης και της διαδόσεώς της «με κάθε μέσο» (άρθρο 19), χωρίς να αναφέρει τον τύπο. Το Διεθνές Σύμφωνο των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του 1966 (που κυρώθηκε καθυστερημένα από την Ελλάδα με τον νόμο 2462/1997) προσθέτει την φράση «γραπτώς ή δια του τύπου» στην κατοχύρωση της ελευθερίας της γνώμης και της πληροφορίας (άρθρο 18), αλλά τίποτε περισσότερο.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του 1950 (που έχει κυρωθεί από την Ελλάδα¹⁷) κατοχυρώνει μεν στο άρθρο 10 την ελευθερία της γνώμης και της πληροφορίας, αλλά δεν αναφέρεται καθόλου στην ελευθερία του τύπου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου τόνισε όμως ήδη πριν από το τέλος της δεκαετίας του 1980 την ιδιαίτερη σημασία του τύπου σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία. Στην πρώτη υπόθεση περιορισμού της ελευθερίας του τύπου που ήχθη ενώπιόν του (υπόθεση Sunday Times) υπογράμμισε τη σπουδαιότητα του τύπου ως μέσου πληροφορήσεως του κοινού και συνήγαγε μάλιστα από την ελευθερία της πληροφορίας αξίωση του κοινού, θεμελιωμένη στη Σύμβαση, προς εκπλήρωση της αποστολής αυτής εκ μέρους του τύπου¹⁸. Η έλλειψη ρητής κατοχυρώσεως δεν εμπόδισε λοιπόν το δικαστήριο να προχωρήσει σε συμπεράσματα που κρίνονται μάλιστα, όχι αδικαιολόγητα, ως κάπως υπερβολικά.

Γενικά η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, που υπόκειται στο Σύνταγμα, αλλά υπέρκειται κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντ. των νόμων, μπορεί μόνο να διευρύνει, αλλά όχι να συρρικνώσει τη συνταγματική προστασία της ελευθερίας του τύπου. Διερεύνηση (ή τουλάχιστον διασάφηση) αποτελεί αφενός η περιεχόμενη στο άρθρο 10 ρητή κατοχύρωση της ελευθερίας της πληροφορίας και αφετέρου η επίσης ρητή κατοχύρωση της διασυνοριακής ελευθερίας, της ελευθερίας δηλαδή συλλογής πληροφοριών και αντλήσεως ύλης, καθώς και διαδόσεως και πωλήσεως του εντύπου ανεξερτήτως συνόρων.

Το σχέδιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (που αποτελεί το δεύτερο μέρος της υπό κύρωση συνταγματικής συνθήκης της Ευρώπης) ορίζει ότι «η ελευθερία των

¹⁷ Η χώρα μας κύρωσε την σύμβαση αυτή με το νόμο 2329/1953 και ξανά (μετά την πτώση της δικτατορίας) με το νόμο 53/1974.

¹⁸ Βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., όπως υποσημ. Νο 16, σ. 560-561

μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές» (άρθρο 11 παρ. 2).

ν. Έννοια του τύπου

Η έννοια του τύπου είναι κατ' αρχήν τεχνική, έχει όμως καταστεί ήδη νομική, δοθέντος ότι όχι μόνο περιλαμβάνεται στο σύνταγμα ειδική ρύθμιση περί της νομικής έννοιας του τύπου, αλλά και περεταίρω υφίσταται ειδικός περί τύπου νόμος αλλά και ειδικός κλάδος της επιστήμης, εν προκειμένω το δίκαιο του τύπου, το οποίο κι αν ακόμα δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι υπάρχει ως ανεξάρτητος κλάδος, εν τούτοις η ενασχόληση με τον τύπο είναι ευρύτατη, τόσο στη χώρα μας όσο και στην αλλοδαπή.

Στο άρθρο 14 παρ. 1 ο τύπος ορίζεται ως κάθε μορφής αποτύπωμα εκφράσεως γνώμης ή λόγου, ανεξάρτητα από το σκοπό διαδόσεως. Αντιθέτως, στην έννοια του τύπου στο άρθρο 14 παρ. 2 περιλαμβάνονται όλα τα έντυπα που είναι κατάλληλα και προορισμένα για διάδοση. Ακριβέστερος ωστόσο είναι ο ακόλουθος ορισμός, που υποστηρίζεται από μια πληθώρα συγγραφέων¹⁹: Έντυπο είναι κάθε κείμενο, κάθε όχι απλώς διακοσμητική εικαστική παράσταση, κάθε εγγραφή μουσικού έργου με κείμενο ή επεξηγήσεις και κάθε ηχητικό αποτύπωμα απλού ή μελωδικού λόγου, εφόσον έχει παραχθεί με μηχανική ή φυσικοχημική ή ηλεκτρονική διαδικασία κατάλληλη για παραγωγή σημαντικού αριθμού αντιτύπων και προορίζεται για διάδοση.

Τύπος και έντυπα είναι τα βιβλία, οι εφημερίδες, τα περιοδικά, τα φυλλάδια, οι προκηρύξεις, οι αφίσες, τα «αυτοκόλλητα» σε παράθυρα καταστημάτων, αυτοκινήτων κ.ο.κ., δηλαδή όλα τα προϊόντα της τυπογραφίας κάθε μορφής – τα «έντυπα» με τη στενή έννοια του όρου – αλλά και οι προορισμένες για διάδοση φωτογραφίες, εικόνες, πανώ, σχέδια, εμβλήματα, ανεξάρτητα από την ύλη στην οποία είναι αποτυπωμένα.

Υπό ορισμένα ξένα συντάγματα, στην έννοια του τύπου υπάγονται και οποιαδήποτε αποτυπώματα ήχου ή κινητής εικόνας όπως δίσκοι,

¹⁹ Βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, Τόμος Α', σ. 568 επ., Κόρσος Δ., Τύπος και Ραδιοτηλεόραση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989, σ. 4-6, Καρακώστας Ι., Το δίκαιο των ΜΜΕ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σ. 22-25, Ζηλεμένος Κ., Συζητήσεις με την ελευθερία του τύπου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988, σ.30- 35, Παραράς Π.Ι., Σύνταγμα του 1975 – Corpus I, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1982, σ. 213-219, Thiele Willi, Pressefreiheit: Theory und Wirklichkeit, 1964, Kapitel I, σ. 8-11, Scheer Bernhard, Deutsches Presserecht, Kommentar, 1966, σ. 171-180, Cabantous M., Droit Public et administratif, Maresca et Dujardin, bibliaires – edituers, Paris, 1858, σ. 24-32, Schwabe Jürgen, Probleme der Grundrechtsdogmatik, Zweite unveränderte Auflage, Hamburg, 1997, σ.63, 143, 201-228, Löffler und Ricker, Handbuch des Presserechts, Die Pressefreiheit : σ. 35-37, Kean John, Μέσα Επικοινωνίας και Δημοκρατία, Εκδόσεις Πατάκη, 1996, σ. 15-45, Wilke Dieter, Die Verwirkung der Pressefreiheit und das strafrechtliche Berufsverbot: zugleich ein Beitrag zur Rechtsnatur und zu den Grenzen der Grundrechte, Duncker und Humblot, Berlin, 1964

κασέτες, βιντεοκασέτες κ.ο.κ.²⁰. Το Σύνταγμά μας όμως διακρίνει τον τύπο (άρθρο 14) από τη φωνογραφία και κινηματογραφία, τις οποίες ρυθμίζει χωριστά (άρθρο 15 παρ. 1). Δεν μπορούν επομένως, υπό το δικό μας σύνταγμα, τα αποτυπώματα ήχου ή κινητής εικόνας να υπαχθούν απροβλημάτιστα στην έννοια του τύπου. Πρέπει αντιθέτως να γίνει μια διάκριση. Στην έννοια του εντύπου υπάγεται (και διέπεται επομένως από το άρθρο 14) και κάθε ηχητικό αποτύπωμα ομιλούμενου ή μελωδικού λόγου. Αντιθέτως, η αποτύπωση φωνητικής ή ενόργανης μουσικής υπάγεται στη φωνογραφία και διέπεται από το άρθρο 15 παρ. 5²¹.

Ζήτημα γεννάται όσον αφορά το διαδίκτυο (internet), το οποίο προσιδιάζει τόσο στον τύπο όσο και στη ραδιοτηλεόραση²². Μια προσεκτική παρατήρηση σχετικά με τη φύση του διαδικτύου θα μας πείσει ότι αυτό (ως προς ένα μεγάλο μέρος του) πρέπει να περιβληθεί με την προστασία του τύπου. Η υπαγωγή του στο άρθρο 14 παρ. 2 Σ και όχι στο 15 παρ. 1 Σ θα πρέπει να θεωρηθεί όχι μόνο *de lege ferenda* αλλά και *de lege lata* επιβεβλημένη, τουλάχιστον ως προς ένα μέρος του υλικού που μεταδίδεται μέσω διαδικτύου²³. Άλλωστε, ο υπ' αριθμόν 3021/2002 εκτελεστικός νόμος της διάταξης 14 παρ. 8 του Συντάγματος, στο άρθρο 1 παρ. 1 δ περιλαμβάνει στην έννοια του ΜΜΕ και όποιον παρέχει «μέσω διαδικτύου υπηρεσίες οπτικοακουστικού περιεχομένου – ενημερωτικού χαρακτήρα – κατά το πρότυπο των εφημερίδων – ειδήσεις για πολιτικά ή κοινωνικά ή οικονομικά ή πολιτιστικά ή αθλητικά γεγονότα και εκδηλώσεις, καθώς και άρθρα, σχόλια, συνεντεύξεις ή συζητήσεις...», χωρίς να μπορεί ο νόμος να κατισχύσει του Συντάγματος²⁴.

Σκόπιμο είναι να προσεγγίζει κανείς κάθε φορά το σκοπό των διατάξεων 14 και 15 του Συντάγματος για να διαπιστώσει αν και σε ποια έκταση, κάποιο από τα εμπλεκόμενα στο διαδίκτυο μέρη πρέπει να τύχει της νομικής μεταχείρισης του τύπου.

Όπως ειπώθηκε στην αρχή, μέσω του διαδικτύου είναι δυνατή η μετάδοση ήχου και κινούμενης εικόνας. Στο βαθμό που έχουμε αποτύπωσή τους σε κάποιο υλικό φορέα και μετάδοσή τους μέσω του μέσω του διαδικτύου αποτελούν είδος κινηματογραφικού έργου και εμπίπτουν στο άρθρο 15 παρ. 1 και στο ν. 1597/1986, που περιέχει ένα

²⁰ Βλ. π.χ. εν όψει του άρθρου 5 παρ. 1 και 2 του γερμ. Συντάγματος Chr. Stark, Mangoldt/ Klein/ Stark, Grundgesetz, Kommentar, τόμος 1, γ' έκδοση, 1985, σ. 512

²¹ Για την ελευθερία του κινηματογράφου και της φωνογραφίας βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, σ. 645 επ.

²² Βλ. Gets Marina, Meinungsaeusserungs- und Informationsfreiheit im Internet aus der Sicht des Voelkerrechts, Berlin Verlag, 2002, σ. 22-45, Fiedler Christoph, Meinungsfreiheit in einer vernetzten welt, Staatliche Inhaltskontrolle, gezetsliche providerhaftung und die Inhaltsneutralitaet des Internet, Nomos 2002, Baden – Baden, σ. 36-58

²³ Βλ. και Χριστοδούλου, Ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου ιδιαιτερότητες του καθεστώτος των ηλεκτρονικών δικτύων, Δ 35, σ. 420

²⁴ Χριστοδούλου, ό.π. σ. 421

πολύ ευρύ ορισμό της κινηματογραφίας. «Κινηματογραφικό έργο είναι εκείνο που αποτυπώνεται σε υλικό φορέα εικόνας ή ήχου και προορίζεται για κινηματογραφική ή τηλεοπτική ή οποιαδήποτε άλλη οπτικοακουστική μετάδοση, όποιο και αν είναι το περιεχόμενο και η διάρκειά του και όποιες κι αν είναι οι μέθοδοι, τα μέσα και τα υλικά που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή, την αναπαραγωγή ή την προβολή του, είτε είναι ήδη γνωστά είτε θα εφευρεθούν στο μέλλον». Η αποτύπωση και μετάδοση φωνητικής ή ενόργανης μουσικής στο διαδίκτυο συνιστά φωνογραφία που εμπίπτει πάλι στο άρθρο 15 παρ. 1 Σ.

Ο τύπος κατά την έννοια του άρθρου 14 παρ. 2 εδ. 1 Σ περιλαμβάνει όλα τα έντυπα που είναι κατάλληλα και προορισμένα για διάδοση. Κατά το άρθρο 1 εδ 1 του α.ν. 1092/1938 περί τύπου «τύπος και έντυπον» είναι «παν ό,τι εκ τυπογραφίας ή οιοσδήποτε άλλου μηχανικού ή χημικού μέσου παράγεται εις όμοια αντίτυπα και χρησιμεύει εις πολλαπλασιασμόν ή διάδοσιν χειρογράφων, εικόνων, παραστάσεων μετά ή άνευ σημειώσεων...».

Σήμερα κρατεί σε μας ο ορισμός ότι «έντυπο είναι κάθε κείμενο, κάθε όχι απλώς διακοσμητική εικαστική παράσταση, κάθε εγγραφή μουσικού έργου με κείμενο ή επεξηγήσεις και κάθε ηχητικό αποτύπωμα απλού ή μελωδικού λόγου, εφόσον έχει παραχθεί με μηχανική ή φυσική ή ηλεκτρονική διαδικασία κατάλληλη για παραγωγή σημαντικού αριθμού αντιτύπων και προορίζεται για διάδοση»²⁵. Με δεδομένο ότι οι ιστοσελίδες, οι ταχυδρομικοί κατάλογοι, τα μηνύματα στις ομάδες συζητήσεων περιέχουν συνήθως κείμενα που παράγονται με ένα συνδυασμό μηχανικής, φυσικοχημικής και ηλεκτρονικής διαδικασίας και προορίζονται για διάδοση μέσω του διαδικτύου, καθώς και το ότι κάθε ανάκληση του συγκεκριμένου υλικού από κάποιον χρήστη ουσιαστικά συνιστά «αντίτυπο», γίνεται σαφές ότι ένα σημαντικό τμήμα του υλικού που διακινείται στο διαδίκτυο συνιστά τύπο με την έννοια του άρθρου 14 παρ. 2 εδ. 1 Σ. Έντυπα λοιπόν είναι τα κείμενα βιβλίων, οι ηλεκτρονικές εφημερίδες και προκυρήξεις, τα ηλεκτρονικά περιοδικά και φυλλάδια. Στον τύπο συμπεριλαμβάνονται και φωτογραφίες, σχέδια κ.λ.π. Εξαιρούνται της εγγυήσεως της διάταξης 14 παρ. 2 Σ τα διακινούμενα στο διαδίκτυο μηνύματα των δημοσίων υπηρεσιών ή οργανισμών, οι τιμοκατάλογοι, οι κατάλογοι πωλήσεων, οι εμπορικές εγκύκλιοι, οι κοινωνικές προσκλήσεις και οι αγγελίες, εκτός αν δημοσιεύονται στο πλαίσιο μιας ηλεκτρονικής εφημερίδας ή περιοδικού. Δεν εμπίπτουν

²⁵ Βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., όπ. Π. σ. 568 επ, του ιδίου, Τύπος και Σύνταγμα, passim, Bamberger, Einföhrung, in das Medienrecht, passim, Μάνεση, όπ.π., ΤοΣ 1977, σ. 1 επ. Waldenberger, AfP 2000, σ. 237

φυσικά στην έννοια του τύπου τα μηνύματα που δεν προορίζονται να διαδοθούν, π.χ. ηλεκτρονική αλληλογραφία.²⁶

vi. Έννοια και περιεχόμενο της ελευθεροτυπίας

Σχετικά με την ελευθερία του τύπου αναπτύχθηκαν δύο θεωρίες, οι οποίες αν και διαφέρουν σε καίρια σημεία, κατ' ουσίαν μάλλον ταυτίζονται, στο μέτρο που υποστηρίζουν την ίδια άποψη με διαφορετικό τρόπο.

Κατά την πρώτη θεωρία η ελευθερία του τύπου είναι έννοια σύνθετη. Αναλύεται στις εξής επιμέρους ελευθερίες : α) ελευθερία περιεχομένου και απαγόρευσης της λογοκρισίας, β) ελευθερία ίδρυσης εκδοτικής επιχείρησης, γ) ελευθερία έκδοσης και απαγόρευσης προηγούμενης αδείας ή θέσεως εγγυήσεως ή μη ευλόγων προσόντων, δ) ελευθερία συνεχίσεως της έκδοσης και απαγόρευση παύσεως του εντύπου ή της άσκησης του επιτηδεύματος του εκδότη, ε) ελευθερία εκλογής τίτλου του εντύπου και διατήρησης τούτου, στ) ελευθερία κυκλοφορίας των εντύπων και απαγόρευσης παρακωλύσεως της, ζ) ελευθερία άσκησης δημοσιογραφικού επαγγέλματος, η) ελευθερία εκτυπώσεως, θ) απαγόρευση επιβολής βαριάς φορολογίας στον τύπο²⁷.

Κατά τη δεύτερη θεωρία η ελευθεροτυπία νοείται υπό δύο μορφές, ως τυπική ελευθεροτυπία και ως ουσιαστική ελευθεροτυπία. Τυπική ελευθεροτυπία είναι η απαγόρευση επιβολής διοικητικών μέτρων κατά του τύπου με σκοπό την προστασία του εντύπου ως σώματος αυτής που έχει γεννηθεί (εκτυπωθεί), μέχρι αυτό να επιτελέσει τον προορισμό του. Μέχρι δηλαδή να περιέλθει ανεμπόδιστα στον αναγνώστη και να χρησιμοποιηθεί επίσης ανεμπόδιστα από αυτόν σύμφωνα με την αρέσκεια του. Ουσιαστική ελευθεροτυπία είναι η υπαγωγή του περιεχομένου του τύπου στους μη αντιστρατευόμενους προς το άρθρο 14 του συντάγματος νόμους και η ευχέρεια της ακώλυτης διαμορφώσεως του περιεχομένου του τύπου²⁸.

Φορείς ή υποκείμενα της ελευθερίας του τύπου είναι φυσικά η νομικά πρόσωπα που ασκούν κατ' επάγγελμα ή ευκαιριακά οποιαδήποτε δραστηριότητα ή έργο σχετιζόμενο ή συναρτώμενο με τον τύπο. Φορείς είναι επίσης οι αγοραστές και αναγνώστες των εντύπων.

²⁶ Για περισσότερα σχετικά με το διαδίκτυο βλ. Καράκωστα Ι., Το δίκαιο των ΜΜΕ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σ. 490-494

²⁷ Βλ. Κρίππα Γ.Η., Η ελευθερία του τύπου έναντι του δικαιώματος επί του ιδιωτικού βίου, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 1972, σ. 24 επ., Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, σ. 570 επ., Καράκωστα Ι., Το Δίκαιο των ΜΜΕ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σ. 23 επ.

²⁸ Περισσότερα για τη θεωρία αυτή, βλ. Κρίππα, σ. 26-29. Κρατούσα σήμερα είναι βεβαίως η πρώτη θεωρία.

Φορείς της ελευθερίας του τύπου είναι και ανήλικοι. Το ατομικό δικαίωμα τους προστατεύει όμως μόνο έναντι κρατικών προσβολών, αλλά όχι έναντι του γονικού δικαιώματος μορφώσεως και εκπαιδεύσεως των παιδιών (π.χ. απαγόρευση αναγνώσεως ενός βιβλίου), το οποίο έχει βέβαια και αυτό τα όριά του. Ιδιαίτερα ζητήματα θέτουν τα σχολικά περιοδικά που εκδίδονται ή/και συντάσσονται από μαθητές²⁹.

vii. Περιορισμοί

Η θεσμοθέτηση και οριοθέτηση περιορισμών της ελευθερίας του τύπου δικαιολογείται από την ανάγκη προστασίας άλλων έννομων αγαθών που επίσης κατοχυρώνονται στο σύνταγμα³⁰. Στο πλαίσιο του άρθρου 14 επιτρέπονται γενικοί και ειδικοί περιορισμοί στο βαθμό και στο μέτρο προστασίας άλλων εννόμων αγαθών χωρία όμως να θίγεται ο πυρήνας της προστασίας του τύπου³¹.

Όσον αφορά το γενικό περιορισμό που απορρέει από την επιφύλαξη νόμου, ο συνταγματικός νομοθέτης εννοεί προφανώς νόμο με τον οποίο κατά τρόπο γενικό, αντικειμενικό και απρόσωπο με βάση την αρχή της αναλογικότητας και χωρίς να θίγεται ο απαραβίαστος πυρήνας της ελευθερίας του τύπου, προστατεύονται ή κατοχυρώνονται άλλα συνταγματικώς προστατευόμενα αγαθά, όπως λόγου χάριν εκφράσεις ή εκδηλώσεις της προσωπικότητας του ατόμου, ο ιδιωτικός βίος, η εικόνα, η φήμη κ.ο.κ. Πέραν του γενικού περιορισμού εκ του νόμου, το ισχύον σύνταγμα περιέχει και ένα μακρύ κατάλογο ειδικών περιορισμών που αφορούν αποκλειστικά τον τύπο. Οι πιο πάνω περιορισμοί δεν ισχύουν για τα έντυπα που είναι συγχρόνως και έργα τέχνης ή επιστήμης, τα οποία εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας του άρθρου 16 παρ. 1 του συντάγματος και για τα οποία δεν ισχύουν οι ειδικοί περιορισμοί.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει ο περιορισμός της ελευθερίας του τύπου σε σχέση με το δικαίωμα της προσωπικότητας, και

²⁹ Περισσότερα βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., σ. 603, Δημητρόπουλο Α. Γ., *Συνταγματικά δικαιώματα, Σύστημα συνταγματικού δικαίου*, Τόμος Γ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008, σ. 151 επ.

³⁰ Βλ. Δημητρόπουλο Α. Γ., σ. 179-208, 219 επ.

³¹ Βλ. Δημητρόπουλο Α. Γ., σ. 207-208, σχετικά με τα όρια των περιορισμών : «Στα όρια αυτά ανήκουν κυρίως τα εξής : 1) Η αρχή της αναλογικότητας, 2) ο πυρήνας του δικαιώματος, 3) η απαγόρευση νομοθετικού περιορισμού συγκεκριμένης περίπτωσης, 4) η απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμών, 5) η συμφωνία προς την ελεύθερη δημοκρατική τάξη. Η νομοθετική δραστηριότητα υπόκειται στο Σύνταγμα, δηλαδή σε διάφορους κανόνες, όπως το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας, οι γενικές συνταγματικές ρήτρες κ.λ.π., οι οποίοι ναι μεν καθορίζουν το περιεχόμενο του νομοθετικού έργου, δεν αποτελούν όμως ιδιαίτερα όρια στην εισαγωγή περιορισμών. Τα όρια των περιορισμών, τόσο ως προς την εισαγωγή όσο και ως προς την έκταση του περιορισμού τους, θέτει η αρχή του του αιτιώδους των περιορισμών. Η απαγόρευση εισαγωγής περιορισμών στη γενική σχέση λόγω της αντίθεσής τους με την ελεύθερη δημοκρατική τάξη αποτελεί «γενικό όριο» στην επιβολή περιορισμών. Στους θεσμούς και στις ειδικότερες έννομες σχέσεις το επιτρεπτό του περιορισμού εξαρτάται από την αιτιώδη συνάφεια δικαιώματος και θεσμού. Όταν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια, η έκταση του περιορισμού καθορίζεται και πάλι από την αιτιώδη σχέση. Πέραν αυτών δεν είναι απαραίτητη η αναφορά σε άλλα ιδιαίτερα όρια των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων.».

ειδικότερα με το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας. Όπως ειπώθηκε πιο πριν, η έκταση της ελευθερίας του τύπου πρέπει να είναι τέτοια, ούτως ώστε να μη θίγεται ο πυρήνας άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Στην πράξη, όταν υφίσταται κάτι τέτοιο έχουμε σύγκρουση δικαιωμάτων και αναγκαστικά πρέπει να σταθμίσουμε τα δύο δικαιώματα. Τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα είναι, από άποψη βαρύτητας, ισοδύναμα. Όταν όμως υφίσταται σύγκρουση δικαιωμάτων ένα από τα δύο δικαιώματα οφείλει να υποχωρήσει χάριν του άλλου, όχι όμως σε τέτοιο βαθμό ώστε να θίγεται ο πυρήνας του.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Περιορισμοί του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου από το δικαίωμα της προσωπικότητας

i. Το δικαίωμα της προσωπικότητας

Το δικαίωμα της προσωπικότητας αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα του δικαιοῦκού μας συστήματος και προστατεύεται τόσο στο Σύνταγμα όσο και στον Αστικό Κώδικα. Ο ΑΚ περιέλαβε διάταξη (ΑΚ57), με την οποία προστατεύει την προσωπικότητα του προσώπου από κάθε παράνομη προσβολή. Η προστασία αυτή έχει λάβει ήδη και συνταγματική κατοχύρωση, καθώς το άρθρο 2 παρ. 1 Σ προβλέπει ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας». Συγκεκριμενοποίηση αυτής της επιταγής αποτελούν η ΑΚ 57, άλλες ειδικότερες διατάξεις του ΑΚ (ΑΚ 58,60,932 κ.λ.π.), καθώς και κανόνες του ποινικού δικαίου (ΠΚ 299 επ., 361 επ. κ.λ.π.). Η διαφορά της ΑΚ 57 από τις τελευταίες είναι ότι με αυτή κατοχυρώνεται σφαιρική προστασία της προσωπικότητας.

Η συνταγματική κατοχύρωση της προσωπικότητας έχει ως συνέπεια την υποχρέωση των οργάνων της Πολιτείας να τη σέβονται και να την προστατεύουν. Έτσι, νόμος που περιορίζει ή καταργεί την προστασία που παρέχεται από τις διατάξεις του ΑΚ, θεωρείται αντισυνταγματικός και συνεπώς δεν εφαρμόζεται από τα δικαστήρια³².

ii. Εκδηλώσεις του δικαιώματος της προσωπικότητας

Αν και το δικαίωμα της προσωπικότητας είναι ενιαίο, για λόγους κυρίως συστηματικούς διακρίνονται διάφορα στοιχεία της, τα οποία αποτελούν εκδηλώσεις του σχετικού δικαιώματος. Η απαρίθμησή τους είναι ενδεικτική: α) φυσική υπόσταση (ζωή, σωματική ακεραιότητα, υγεία), β) ψυχική υπόσταση (ψυχικός και συναισθηματικός κόσμος), γ) ηθική υπόσταση (τιμή, υπόληψη, αξιοπρέπεια), δ) ανάπτυξη της προσωπικότητας, ε) μέσα προσδιορισμού του ανθρώπου (όνομα, εικόνα, φωνή), στ) προϊόντα της διάνοιας, η) δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, θ) κοινόχρηστα πράγματα, ι) επαγγελματική απασχόληση και ανέλιξη³³

³² Βλ. ΟΛΑΠ 40/1998 ΕλλΔνη 1999,46 που έκρινε αντισυνταγματικές διατάξεις του άρθρου 45 παρ. 1 και 3 του νόμου 2172/1993 που προβλέπουν την απόσβεση αξιώσεων χρηματικής ικανοποίησης ηθικής βλάβης από αδικήματα που τελέστηκαν δια του τύπου.

³³ Βλ. Γεωργιάδη Α. Σ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σ.146-162, Καράκωστα Ι., Προσωπικότητα και Τύπος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000, σ. 39 επ., Καράκωστα Ι., ΑΚ: Ερμηνεία – Σχόλια - Νομολογία, Τόμος Ι, Γενικές Αρχές (ΑΚ 1-126), Νομική Βιβλιοθήκη 2005, σ. 313-332

iii. Το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας

Στοιχείο της προσωπικότητας που μάλιστα υπόκειται σε προσβολές εκ μέρους του τύπου και των ΜΜΕ είναι η εικόνα του προσώπου (όπως διαπιστώθηκε παραπάνω), η οποία και έχει αναγνωριστεί ως αυτοτελές δικαίωμα που θεμελιώνεται στην ΑΚ 57. Όπως γίνεται δεκτό από τη θεωρία και τη νομολογία³⁴, απαγορεύεται η φωτογράφιση προσώπου και η έκθεση της φωτογραφίας σε κοινή θέα χωρίς τη συναίνεση του προσώπου αυτού, εκτός αν πρόκειται για φωτογραφίες καθημερινής επικαιρότητας ή προσώπων που ανήκουν στη σύγχρονη ιστορία. Είναι δυνατόν, όμως, να επέλθει προσβολή της τιμής και της υπόληψης ενός ατόμου από την παράλειψη αναφοράς του ονόματος ενός ατόμου κατά τη δημοσίευση μιας φωτογραφίας στην οποία εμφανίζεται και αυτό, καθώς και από την παράλειψη προσβολής της εικόνας ενός ατόμου και αναφοράς του ονόματός του σε δημοσίευμα που αναφέρεται σε γεγονός στο οποίο μετείχε και το άτομο αυτό. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση υπ' αριθμόν 6/2004 του Αρείου Πάγου³⁵, με την οποία κυρώθηκε η απόφαση του Εφετείου που έκρινε ότι είχε συντελεστεί προσβολή της προσωπικότητας του ενάγοντος, πολιτικού και υποψηφίου βουλευτή στις εκλογές της 6.4.2000, με ητ δημοσίευση ενός δημοσιεύματος στο οποίο παραλειπόταν το όνομα του ενάγοντος, ενώ είχε δημοσιευθεί φωτογραφία της εικόνας του και στη συνέχεια με τη δημοσίευση δεύτερου δημοσιεύματος, το οποίο αναφερόταν σε συνέντευξη και επίσκεψη πρώην υπουργού του ίδιου κόμματος στην Άρτα, κατά την οποία είχε παρευρεθεί και ο ενάγων, χωρίς όμως να αναφερθεί το όνομα του, ούτε να δημοσιευθεί η εικόνα του στις φωτογραφίες το εν λόγω δημοσιεύματος. Ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι «τα εν λόγω δημοσιεύματα προσέβαλαν την τιμή και την υπόληψη του ενάγοντα, αφού τον παρουσίαζαν έμμεσα, αλλά σαφώς στο αναγνωστικό κοινό της εφημερίδας ως ανάξιο να συγκαταλέγεται μεταξύ των υποψηφίων βουλευτών του ως ανωτέρω κόμματος και γι' αυτό ως πολιτικού με προδιαγεγραμμένη την κακή πολιτική τύχη». Η νομολογία ομόφωνα επισημαίνει ότι «η εικόνα παριστάνει την εξωτερική μορφή του ανθρώπου και όπως αυτή τον συνοδεύει πάντοτε και εμφανίζεται δημόσια μόνον όταν ο ίδιος το θέλει, έτσι και η εικόνα του δεν ανήκει στο κοινό, αλλά μόνον στο πρόσωπο το οποίο παριστάνει». Επίσης απαγορεύεται η χρησιμοποίηση της εικόνας του προσώπου για

³⁴ Βλ. Σούρλας, ΕρμΑΚ, Εισαγ. Άρθρ. 57-60, 83. Πλαγιαννάκος, ΕλλΔνη 1966, σ. 118 επ.. Καρακατσάνης, σε Γεωργιάδη – Σταθόπουλο, ΑΚ 57, αρ. 9. ΕφΘες 3424/1989, Αρμ. 1978, σ. 786. ΕφΑθ 8908/1988, ΝοΒ 36, σ. 1664

³⁵ ΑΠ 6/2004, Τ.Ν.Π. Δ.Σ.Α.

διαφημιστικούς σκοπούς, χωρίς τη συναίνεση του εικονιζόμενου, διότι αποτελεί αυτόνομη παράνομη προσβολή της προσωπικότητάς του, έστω και αν δεν συνιστά μείωση της τιμής ή παραβίαση του απορρήτου της ιδιωτικής ζωής.

Περισσότερο παρά με τη μαγνητοφώνηση, η προς τα έξω εξατομίκευση του ανθρώπου πραγματοποιείται με τη φωτογράφιση και τη μαγνητοσκόπησή του. Ο σεβασμός προς τον άνθρωπο επιβάλλει την αναγνώριση εξουσίας επιλογής, από το ίδιο το άτομο, του τρόπου και του χρόνου απεικονιστικής αποτυπώσεως της εξωτερικής του εμφανίσεως, καθώς και την κρίση, από τον ίδιο, για το εάν η εικόνα αυτή θα θα εκτεθεί ή όχι στην κοινή θέα³⁶. Είναι γενικώς αναγνωρισμένο ότι η αποτύπωση της εικόνας του ανθρώπου χωρίς τη συναίνεση του, εμπίπτει στο πραγματικό της ΑΚ 57, εφ' όσον, όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, δεν επικρατήσει αντίθετο συμφέρον. «Έτσι συνιστά παράνομη προσβολή της προσωπικότητας η λήψη της εικόνας του προσώπου με φωτογράφιση κ.λ.π... χωρίς τη συναίνεση του προσώπου αυτού, εκτός αν πρόκειται για λήψη φωτογραφιών καθημερινής επικαιρότητας ή προσώπων που ανήκουν στη σύγχρονη ιστορία»³⁷. Παράνομη είναι επίσης η φωτογράφιση προσώπου μετά την ανάκληση της συναινέσεως: «Η μετά την ανάκληση της συναινέσεως συνέχιση λήψεως φωτογραφιών συνιστά προσβολή της προσωπικότητας, άσχετα αν η ανάκληση αποτελεί ενδεχομένως αθέτηση συμβατικής δεσμεύσεως»³⁸.

Ως δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας θεωρείται η εξουσία του προσώπου να αποφασίζει για την αποτύπωση, διάδοση ή δημόσια έκθεση της απεικόνισης της μορφής του. Από τον παραπάνω ορισμό συνάγεται ότι η αξίωση προστασίας της εικόνας μπορεί να ασκηθεί είτε στο στάδιο της λήψεως είτε κατά τη διάδοσή της χωρίς τη συναίνεση του δικαιούχου. Το πότε υφίσταται συναίνεση του εικονιζόμενου, κρίνεται με βάση τις ερμηνευτικές διατάξεις των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, δυνάμει να συναχθεί και σιωπηρώς από το σύνολο των περιστάσεων κάθε περίπτωσης ή από τη συναλλακτική καλή πίστη. Από τη νομολογία³⁹ γίνεται δεκτό ότι υπάρχει σιωπηρή συναίνεση προς λήψη φωτογραφίας

³⁶ Βλ. Κρίππα Γ.Η., Η ελευθερία του τύπου έναντι του διακλώματος επί του ιδιωτικού βίου, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών. 1972, σ. 83 : «Ως εικόν νοείται οιδήποτε εικονική παράσταση πάσης φύσεως, ε.π. φωτογραφία, σκίτσον, προσωπογραφία, κ.λ.π. ομοίως φωτεινή εικόν, σχέδιον, προτομή κ.τ.τ. Το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας υφίσταται υπό διπλήν μορφήν, τ.ε. το άτομον προστατεύεται ου μόνον έναντι της δημοσιεύσεως της εικόνας του, αλλά και έναντι της λήψεως ταύτης. Το δικαίωμα επί της μη λήψεως της εικόνας όσον αφορά εις τον ιδιωτικό βίο είναι απόλυτον, υπό την έννοιαν ότι και τα υπόλοιπα πρόσωπα της επικαιρότητας δεν υποχρεούνται να ανέχονται λήψιν εικόνων του ιδιωτικού βίου.»

³⁷ Βλ. ενδεικτικά ΠΠρΘες 26488/2001, Αρμ. 2003, 931, ΕφΘες 2147/2001, Αρμ. 2002, 1161, ΕφΑθ 3346/1996, ΕλλΔνη 1998, 665

³⁸ ΜονΠρωτΣύρου 168/1979, ΝοΒ 27, σ. 832

³⁹ Βλ. ΕφΑθ 3346/1996, ΕλλΔνη 1998, σ. 665

και αναπαραγωγή όταν για τη λήψη της ο φωτογραφούμενος λαμβάνει αμοιβή. Μάλιστα, η συνδρομή της συναίνεσης πρέπει να προβληθεί και σε περίπτωση αμφισβήτησης να αποδειχθεί από τον εναγόμενο, ο οποίος προτείνει σχετική ένσταση. Αν ο εικονιζόμενος δεν λαμβάνει αντάλλαγμα για την παραχώρηση της εικόνας, η απόδειξη αφορά όχι μόνο στη χορήγηση της συναίνεσης εν γένει, αλλά και στην έκτασή της⁴⁰. Κατά την κρατούσα άποψη, το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας είναι αυτοτελές, πράγμα που σημαίνει ότι για την προστασία του σε περίπτωση προσβολής δεν απαιτείται να προσβάλλονται ταυτόχρονα και άλλα αγαθά της προσωπικότητας. Για τη λήψη και διάδοση της εικόνας απαιτείται, κατ' αρχήν, συναίνεση του εικονιζόμενου, εκτός εάν πρόκειται για πρόσωπα της επικαιρότητας⁴¹ ή για δημόσια συνάθροιση προσώπων⁴². Το Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών με την υπ' αριθμόν 65/2004 απόφασή του έκρινε ότι όλες οι φωτογραφίες της ενάγουσας (μητέρας γνωστού πολιτικού και υπουργού) που συνόδευαν ορισμένα δημοσιεύματα προέρχονταν από δημόσιες εμφανίσεις της τελευταίας, καθώς και η φωτογραφία του εξωφύλλου του περιοδικού, στην οποία εμφανιζόταν η ίδια με τον υιό της (γνωστό πολιτικό και υπουργό) και συνεπώς δικαιολογείτο η δημοσίευσή τους, αφού επρόκειτο για πρόσωπα, τα οποία ανήκαν στη σύγχρονη επικαιρότητα και ενδιέφεραν την κοινή γνώμη⁴³.

iv. Πρόσωπα της επικαιρότητας (θεωρία της *Zeitgeschichte*)

Όσον αφορά τα πρόσωπα της επικαιρότητας επικρατέστερη για την επίλυση του ζητήματος είναι η θεωρία της *Zeitgeschichte*. Σύμφωνα με τους Γερμανικούς νόμους, επιτρέπεται ελευθέρως η δημοσίευση εικόνων άνευ συναίνεσως του εικονιζόμενου, εφ' όσον αυτή ανήκει στην περιοχή της επικαιρότητας. Αυτό ερμηνεύθηκε ότι αφορά στην εικόνα προσώπων που απασχολούν την επικαιρότητα.

Ως πρόσωπα βεβαίως της επικαιρότητας εννοούνται τα πρόσωπα τα οποία αναπτύσσουν δραστηριότητα γενικότερου κοινωνικού ενδιαφέροντος. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν, για παράδειγμα, οι καλλιτέχνες, ηθοποιοί, αθλητές, πολιτικοί, επιστήμονες, κ.λ.π.

⁴⁰ Βλ. ΕφΑθ 6805/87, ΕλλΔνη 1990, σ. 1450

⁴¹ ΠολΠρΑθ 1189/2001, ΧρΙδ 2001, σ. 416. Βλ. σχετικά και απόφαση Καρολίνας του Μονακό κατά Γερμανίας (2004) στην οποία κάνει αναφορά και ο Αλεβιζάτος, «Ιδιωτικότητα και Δημοσιοποίηση. Επικαιρες παρατηρήσεις για τα όρια των δημοσιογραφικών αποκαλύψεων», ΔΙΜΜΕ 2005, 17

⁴² Συναίνεση, ωστόσο, δεν υπάρχει όταν στην εικόνα του συμμετέχοντος σε τελετή εκφράζονται αρνητικά συναισθήματα και αρνητικές επιδράσεις από τη συγκεκριμένη εκδήλωση (βλ. ΕφΠειραιώς 954/1999, ΕπισκΕΔ 1999, σ. 1168).

⁴³ ΠΠρΑθ 65/2004, ΔΙΜΜΕ 2004, Σ. 390. Βλ. και γνωμοδότηση Ι. Καράκωστα σχετικά με την απόφαση αυτή, «Όροι και προϋποθέσεις δημοσίευσης προσωπικών δεδομένων που αφορούν πρόσωπο της επικαιρότητας», ΔιμΜΕ 2005, 24.

Η θεωρία της *Zeitgeschichte* χωρίζει τα πρόσωπα της επικαιρότητας περαιτέρω σε απόλυτα και σχετικά, με κριτήριο το αν απασχολούν τακτικά την επικαιρότητα (απόλυτα πρόσωπα της επικαιρότητας) ή πρόσκαιρα (σχετικά πρόσωπα).

Ωστόσο, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα εν λόγω πρόσωπα δεν διαθέτουν ιδιωτικό βίο και δεν είναι φορείς του δικαιώματος της προσωπικότητας⁴⁴.

Κεφάλαιο Τρίτο

Η σύγκρουση των δύο δικαιωμάτων

i. Ε.Σ.Η.Ε.Α.

Ένας θάνατος προκάλεσε πριν 83 χρόνια την ίδρυση του πρώτου δημοσιογραφικού σωματείου της Ελλάδος, της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών. Τον Σεπτέμβριο του 1914 οι Αθηναίοι δημοσιογράφοι γύριζαν από την κηδεία ενός συναδέλφου τους που είχε πεθάνει σε ένα δωμάτιο ενός φθηνού ξενοδοχείου στο Μοναστηράκι. Η κηδεία είχε καθυστερήσει, για να μπορέσουν οι συνάδελφοί του να συγκεντρώσουν με έρανο τα έξοδα της ταφής.

Μετά την κηδεία, οι Αθηναίοι δημοσιογράφοι υπέγραψαν ένα πρόχειρο πρωτόκολλο και αποφάσισαν την ίδρυση σωματείου που θα διεκδικούσε τα επαγγελματικά τους δικαιώματα. Το πρωτόκολλο υπέγραψαν οι: Δημήτριος Χατζόπουλος, Νίκος Κρανιωτάκης, Γ. Μαραγκόπουλος, Θ. Καλογερίκος, Α. Κονιτόπουλος, Αντώνιος (Γώνης) Παπαγιαννόπουλος, Σπύρος Μουσούρης (Φώτος Γιοφύλης), Αλ. Μικρουλέας, Σπύρος Μελάς, Α. Τσαμόπουλος, Δημ. Αρνέλος, Α. Μεταξάς, Στ. Σταματίου (Στάμ. Στάμ), Τ. Σταθόπουλος, Κ. Καλαμαράς, Τίμος Μωραϊτίνης, Κ. Αυγέρης, Ευστρ. Ευστρ. Κτεναβέας, Κων. Παπαλεξάνδρου, Διονύσιος Κόκκινος, Π. Οικονόμου, Ζ. Σταυρίδης, Στ. Μπρανιάς, Ε. Μηλιάδης, Π. Καλαποθάκης, Κ. Ραυτόπουλος, Ι. Μυτάλης, Γ. Οικονομόπουλος, Ι. Καραπάυλος, Γερ. Καραουλάκης, Αθ. Δούζας, Γ. Ασημάκης, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Κ. Χρυσάνθης, Χρ. Δαραλέξης, Γεωργ. Σερούϊος, Ριχ. Παρίσης και Ηρακλής Αποστολίδης.

Τρεις μήνες αργότερα, στις 14 Δεκεμβρίου 1914, οι Αθηναίοι Δημοσιογράφοι που είχαν υπογράψει το πρόχειρο πρωτόκολλο συνήλθαν

⁴⁴ Περισσότερα για τη θεωρία της *Zeitgeschichte* βλ. Κρίππα Γ.Η., Η ελευθερία του τύπου έναντι του δικαιώματος επί του ιδιωτικού βίου, Αθήνα 1972, σ. 51 επ.

σε αίθουσα της εταιρίας «Εταιρία Φίλων του Λαού» και αποφάσισαν την ίδρυση Επαγγελματικού σωματείου με τον τίτλο «Ένωσις Συντακτών». Παράλληλα, αποφάσισαν την ίδρυση «Ταμείου Αλληλοβοηθείας» και ανετέθη σε επιτροπή «η σύνταξη και υποβολή καταστατικού της ιδρυθείσης επαγγελματικής Ενώσεως και του οργανισμού του Ταμείου Αλληλοβοηθείας».

Ένα μήνα αργότερα εξελέγη ως πρώτος πρόεδρος της «Ενώσεως Συντακτών» ο Ιωάννης Κονδυλάκης, που έγραφε το χρονογράφημα στην εφημερίδα «Εμπρός» με το ψευδώνυμο «Διαβάτης».

Στα χρόνια που πέρασαν η «Ένωσις Συντακτών», που από το 1947 μετονομάστηκε σε «Ένωσις Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών» (ΕΣΗΕΑ), υπήρξε πρωτοπόρος σε όλους τους αγώνες. Σήμερα η ΕΣΗΕΑ που έχει 2.110 μέλη, είναι τακτικό μέλος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Ενώσεων Συντακτών (ΠΟΕΣΥ) και της «Διεθνούς Ομοσπονδίας Δημοσιογράφων», στην οποία ανήκουν 67 δημοσιογραφικές Ενώσεις από 52 χώρες, που τα μέλη του ξεπερνούν τις 200.000.

Σκοποί της ΕΣΗΕΑ, όπως αναφέρονται στο καταστατικό του 1979 που ισχύει μέχρι σήμερα, είναι, μεταξύ άλλων:

Α) Η αποφασιστική και με όλα τα νόμιμα αγωνιστικά μέσα, προώπιση της ελευθεροτυπίας από κάθε επιβουλή, απ' όπου και αν προέρχεται, με σκοπό να διασφαλισθεί η πλήρης ενημέρωση των πολιτών με τον Τύπο, το Ραδιόφωνο, την Τηλεόραση, με τη δημοσίευση και αναμετάδοση όλων των ειδήσεων, με τον παραμερισμό κάθε σκοπιμότητας και ιδιοτέλειας.

Β) Η προστασία, η προαγωγή και η διασφάλιση των ηθικών, οικονομικών, επαγγελματικών και ασφαλιστικών συμφερόντων των μελών της.

Γ) Ο έλεγχος των απολύσεων και η παρακολούθηση των προσλήψεων για την εφαρμογή των συλλογικών συμβάσεων, ιδιωτικών συμφωνιών και διατάξεων των νόμων.

Δ) Η σταθερή μέριμνα για τη βελτίωση και εξύψωση του μορφωτικού και επαγγελματικού επιπέδου των μελών της.

Ε) Η καλλιέργεια πνεύματος συναδερφικής αλληλεγγύης.

ii. Κώδικας δεοντολογίας

Η Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών έχει συντάξει κώδικα δημοσιογραφικής δεοντολογίας με στόχο, μεταξύ άλλων, να διασφαλίσει την ελευθεροτυπία αλλά και το σεβασμό στις ανθρώπινες αξίες, όπως αναφέρεται στο προοίμιο του κώδικα. Στο άρθρο 1 του κώδικα κατοχυρώνεται το (συνταγματικό) δικαίωμα του «πληροφορείσθαι», ενώ στο άρθρο 2 παρ. β η υποχρέωση του δημοσιογράφου να σέβεται το δικαίωμα της προσωπικότητας του κάθε πολίτη. Αν και δεν είναι νομικά δεσμευτικός, παράβαση του κώδικα δεοντολογίας μπορεί ωστόσο να αποτελέσει επιβαρυντικό στοιχείο για δημοσιογράφο ο οποίος έχει παραβιάσει το άρθρο 5 του Συντάγματος, περί σεβασμού της προσωπικότητας⁴⁵.

iii. Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα

Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ) είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη ανεξάρτητη Αρχή. Η ΑΠΔΠΧ ιδρύθηκε με το νόμο 2472/1997, ο οποίος ενσωματώνει στο ελληνικό δίκαιο την Ευρωπαϊκή Οδηγία 95/46/ΕΚ. Η Οδηγία αυτή θέτει κανόνες για την προστασία των προσωπικών δεδομένων σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, όσον αφορά την προστασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, η ΑΠΔΠΧ εφαρμόζει τον νόμο 3471/2006 που αντίστοιχα ενσωματώνει στο εθνικό δίκαιο την Ευρωπαϊκή Οδηγία 58/2002. Πρόεδρος της Αρχής είναι ο Επίτιμος Πρόεδρος Συμβουλίου της Επικρατείας.

Αποστολή της Αρχής αποτελεί η προστασία των δικαιωμάτων της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής του ατόμου στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις διατάξεις των Ν. 2472/1997 και 3471/2006. Πρωταρχικός σκοπός της Αρχής είναι η προστασία του πολίτη από την παράνομη επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων αλλά και η συνδρομή προς αυτόν σε κάθε περίπτωση που διαπιστώνεται παραβίαση των σχετικών

⁴⁵ Βλ. Μακρή Ι.Σ. και Τάχο Α.Ι., Νομολογία Ραδιοτηλεόρασης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1996, σ. 373-382, ΤριμΔιοικΠρωτΑθηνών 16276/1995, σχετικά με πρόστιμο που επιβλήθηκε σε τηλεοπτικό σταθμό. Στην απόφαση εκτός των άλλων η αιτιολογία περιλαμβάνει και παράβαση του κώδικα δημοσιογραφικής δεοντολογίας, ενώ παράλληλα τονίζεται ότι η ιδιωτική ζωή του ατόμου πρέπει να είναι σεβαστή κατά την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος., και ΤριμΔιοικΠρωτΑθηνών 16280/1995, όπου σταθμός που ασχολήθηκε με την ιδιωτική ζωή δημόσιων προσώπων τιμωρήθηκε με πρόστιμο, μεταξύ άλλων και για παράβαση του κώδικα δημοσιογραφικής δεοντολογίας. Επίσης βλ. Άνθιμου Κατερίνα, Το δικαίωμα του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού του ατόμου ως έκφραση του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, Κριτική Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, Τεύχος Ι, Ιανουάριος 1998, που αναφέρεται στο νόμο 2472/1997, επιβεβλημένο από την κοινοτική οδηγία 95/46 ΕΚ. Ο νόμος αυτός κατοχυρώνει την προστασία της προσωπικότητας ως όριο στην ελευθερία του τύπου.

δικαιωμάτων του σε κάθε επιχειρησιακό τομέα (χρηματοπιστωτικά, υγεία, ασφάλιση, εκπαίδευση, δημόσια διοίκηση, μεταφορές, ΜΜΕ, κ.ο.κ). Επίσης, σκοπός της Αρχής είναι η υποστήριξη και καθοδήγηση των υπεύθυνων επεξεργασίας στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους απέναντι στο νόμο, λαμβάνοντας υπόψη τις νέες ανάγκες υπηρεσιών της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και την διείσδυση των σύγχρονων ψηφιακών επικοινωνιών και δικτύων. Ως εκ τούτου, η Αρχή στρέφει ιδιαίτερα την προσοχή της μεταξύ άλλων στην παρατήρηση και αντιμετώπιση ζητημάτων που προκύπτουν με την εξέλιξη των νέων τεχνολογιών και εφαρμογών.

Η εικόνα του προσώπου αποτελεί όπως γίνεται αντιληπτό, προσωπικό δεδομένο του ατόμου και υπόκειται επομένως στην προστασία⁴⁶ που παρέχει η Αρχή.

iv. Τύπος και προσωπικότητα

Από τα άρθρα 5, 14 και 5 Α του Συντάγματος, από το άρθρο 57 του Αστικού Κώδικα, από τη νομοθεσία περί τύπου⁴⁷ και από τη νομολογία⁴⁸ προκύπτει ότι η ελευθερία του τύπου έχει όριο την προσωπική ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας. Ιδιαίτερα όσον αφορά την εικόνα, η χρησιμοποίησή της χωρίς τη συναίνεση του εικονιζόμενου μπορεί να συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 1 Σ. Στις περιπτώσεις όπου το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας και η ελευθερία του τύπου συγκρούονται, το δικαστήριο θα πρέπει να αποφασίσει με βάση τα πραγματικά περιστατικά και τις παραμέτρους της υπόθεσης που συντρέχουν κάθε φορά. Δεν μπορούμε δηλαδή εκ των προτέρων να κρίνουμε ότι ο τύπος επιτρέπεται ή όχι να χρησιμοποιεί κάθε φορά φωτογραφίες προσώπων της επικαιρότητας και μη. Πολύ σημαντικός παράγοντας ασφαλώς είναι η συναίνεση του προσώπου, είτε πριν είτε μετά τη δημοσίευση. ΘΑ

⁴⁶ Βλ. Ανθήμου Κατερίνα, Προστασία δεδομένων και ΜΜΕ, Κριτική Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, Τεύχος Ι, Ιανουάριος 2000, ιδιαίτερα απόφαση 26-1-2000 της ΑΠΔΠΧ, Αλεξανδροπούλου Ευγενεία, Προσωπικά δεδομένα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, σ. 106 επ., Αρμαμέντος Π.Δ. και Σωτηρόπουλος Β.Α., Προσωπικά δεδομένα – Ερμηνεία Ν. 2472/1997, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, σ. 387-505. Περισσότερα για την ΑΠΔΠΧ βλ. www.dpa.gr

⁴⁷ Βλ. Κρίππας Γ.Η., Κωδικοποίηση της νομοθεσίας περί τύπου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992, και Καρακώστας Ι. και Τσεββάς Α.Δ., Νομοθεσία των ΜΜΕ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, βλ. ιδιαίτερα ν.δ. 53/1974, ν. 2462/1997, 2000/ε 364/01, ν. 2243/1994, ν. 2472/1997, ΠΚ 134, 135, 146, 148, 153, 154, 157, 162, 168, 183-185, 186, 191, 192, 194, 198, 199, 202, 216, 234, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 348, 248 Α, 361, 361 Α, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 370 Α, 370 Β, 370 Γ, 371, ΚΠοινΔ 122, 242, 269, ν. 1178/1981, ΚΠολΔ 681Δ

⁴⁸ Βλ. ΕφΑθ 8908/1988, ΝοΒ 36, σ. 1664, ΕφΘΕς 3424/1989, Αρμ. 43, 1989, σ. 1205, ΕφΑθ 4887/1992, ΕλλΔνη 34, σ. 1516, ΕφΑθ 2003/1993, ΑρχΝ 44, σ. 334, ΕφΑθ 3346/1996, ΕλλΔνη, 1998, σ. 665, ΕφΑθ 5783/2001, ΕλλΔνη 1998, σ. 667, ΕφΘΕς 2147/2001, Αρμ. 2002, 1161, Πολυμελής Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης 26488/2002, Αρμ. 2003, 931, Α΄ Τμήμα Αρείου Πάγου 1010/2002, ΕλλΔνη 2003, σ. 248, Πολυμελής Πρωτοδικείο Αθηνών 2364/2002, ΔΕΕ 2002, σ. 595, Α΄ Τμήμα Αρείου Πάγου 961/2003, ΝΟΜΟΣ, ΕφΑθ 3501/2003 (αδημοσίευτη).

πρέπει ωστόσο να εξετάσουμε σ' αυτό το σημείο την ευθύνη που προκύπτει σε βάρος του τύπου από παράνομη χρήση της εικόνας προσώπου και τα μέσα προστασίας που διαθέτει ο θιγόμενος πολίτης.

v. Μέσα προστασίας του θιγόμενου και ευθύνη του τύπου

Στα μέσα προστασίας του δικαιώματος επί της ίδιας εικόνας έναντι επεμβάσεων του τύπου ανήκουν α) η αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον και η προληπτική αξίωση για παράλειψη, οι οποίες συνιστούν αμυντικά μέσα προστασίας του προσώπου, β) οι αξιώσεις αποζημίωσης για ηθική βλάβη, ικανοποίησης της μη περιουσιακής ζημίας και αποδόσεως του κέρδους, που αποτελούν τα αποκαταστατικά⁴⁹ ένδικα μέσα. Η ευθύνη του τύπου είναι λοιπόν αστική και ποινική⁵⁰. Όπως διαπιστώθηκε πιο πριν, η ευθύνη είναι και πειθαρχική, στο μέτρο που ο δημοσιογράφος παραβιάζει τον κώδικα δεοντολογίας της Ε.Σ.Η.Ε.Α.

vi. Συμπεράσματα

Η ελευθερία του τύπου επηρεάζει την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων για την προστασία της προσωπικότητας, υπό την έννοια ότι το δικαιολογημένο συμφέρον ή ενδιαφέρον οδηγεί σε περιορισμό της προστασίας του προσώπου. Τα μέσα προστασίας ωστόσο που διαθέτει ο θιγόμενος είναι αρκετά όπως και οι αξιώσεις που προκύπτουν. Τόσο η ελευθερία του τύπου όσο και το δικαίωμα στην προσωπικότητα και ειδικότερα στην ίδια εικόνα είναι δύο από τα πιο βασικότερα συνταγματικά δικαιώματα, θεμελιώδη, θα λέγαμε, σε μια δημοκρατική κοινωνία. Ποιο δικαίωμα θα υποχωρήσει κάθε φορά έναντι του άλλου είναι θέμα του δικαστηρίου να το κρίνει. Τα συμπεράσματα που εξάγεται από τη νομολογία πάντως είναι ότι υπάρχει μια τάση να προστατεύεται το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας έναντι επεμβάσεων του τύπου που συχνά δεν μπορούν να δικαιολογηθούν από ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού αφού δεν αποτελούν είδηση, αλλά υποκλοπή της εικόνας του προσώπου.

⁴⁹ Βλ. Καράκωστα Ι., Προσωπικότητα και τύπος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000, σ. 291 επ.

⁵⁰ Βλ. Σταθάς, Ερμηνεία του νέου νόμου περί τύπου. Νόμος 2243/1994: ποινική, αστική ευθύνη και νομολογία, Αθήνα 1996, σ. 65 επ., Κομίνης Λυκούργος, Η κρίση του ελληνικού τύπου, Εκδόσεις Κάκτος, 1985, σ. 28-78, 101-120

Παράρτημα

i. Περίληψη

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι «το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας και η ελευθερία του τύπου». Πρόκειται για δύο συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα. Η ελευθερία του τύπου κατοχυρώθηκε ύστερα από πολύχρονες προσπάθειες στο ελληνικό εσωτερικό δίκαιο, στην αλλοδαπή και στις διεθνείς συμβάσεις. Καθορίζεται η έννοια του τύπου καθώς και η έννοια και το περιεχόμενο της ελευθεροτυπίας. Ύστερα αναφέρονται οι περιορισμοί του δικαιώματος. Περιορισμοί προκύπτουν και από το δικαίωμα της προσωπικότητας. Στη συνέχεια, αφού διαπιστώνεται ότι το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας αποτελεί έκφανση του δικαιώματος της προσωπικότητας, αναλύεται το περιεχόμενό του και η θεωρία της *Zeitgeschichte* για τα πρόσωπα της επικαιρότητας. Κατόπιν γίνεται αναφορά στην Ε.Σ.Η.Ε.Α., στον Κώδικα Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας και στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. Ύστερα παρουσιάζονται η στάθμιση των δύο δικαιωμάτων, τα μέσα προστασίας του θιγόμενου και τα συμπεράσματα της εργασίας.

ii. Summary

The subject of this paper is “the right of own image and the freedom of press”. It is about two rights constitutionally guaranteed. The freedom of press was guaranteed after years of hard effort in the Greek interior law, in the foreign law and in the international conventions. The signification of the press is being defined, as well as the signification and content of the freedom of press. Limitations result also from the right of personality. Afterwards, since it becomes clear that the right of own image is a part of the right of personality, it is being analyzed. There is also a reference to the theory of *Zeitgeschichte*, about the people of topicality. Then, we refer to the E.S.I.E.A., to the code of journalistic deontology and to the service of protection of personal character data. Finally, the appreciation of the two rights is presented, in addition to the means of protection of the offended person and the conclusions of this paper.

iii. Λήμματα

Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα – Εικόνα – Ε.Σ.Η.Ε.Α. – Προσωπικότητα – Σύνταγμα – Τύπος - *Zeitgeschichte*

iv. Key words

Constitution - E.S.I.E.A. – Image – Personality – Press - Service of protection of personal character data – Zeitgeschichte

v. Βιβλιογραφία

Ελληνική

Καράκωστας Ι., Προσωπικότητα και τύπος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000

Καράκωστας Ι., Το διάκιο των ΜΜΕ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998

Καράκωστας Ι., Η νομοθεσία των ΜΜΕ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003

Κρίππας Γ.Η., Η ελευθερία του τύπου έναντι του δικαιώματος επί του ιδιωτικού βίου, Αθήνα, 1972

Λυχνός, Γεράσιμος, Ο τύπος: χθες, σήμερα, αύριο, Εκδόσεις Κέρκυρα, 1972

Σταθέας Γ.Θ., Ερμηνεία του νέου νόμου περί τύπου, Νόμος 2243/1994, Αθήνα, 1996

Κάρσος Δ.Ι., Παναγοπούλου Μ., Τύπος και Ραδιοτηλεόραση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989

Σαρίπολος Ν.Ι., Σύστημα του συνταγματικού δικαίου της Ελλάδος : Εν συγκρίσει προς τα των ξένων κρατών

Ζηλεμένος Κ.Δ., Συζητήσεις με την ελευθερία του τύπου, Αθήνα, 1988

Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005

Παπαδόπουλος Γ.Κ., Πληροφοριακή ιδιωτικότητα και ΜΜΕ, Αθήνα, 2006

Κρίππας Γ.Η., Κωδικοποίηση νομοθεσίας περί μέσων ενημέρωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992

Μακρής Ι.Σ., Τάχος Α.Ι., Νομολογία Ραδιοτηλεόρασης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1996

Κομίνης Λυκούργος, Η κρίση του ελληνικού τύπου, Εκδόσεις Κάκτος, 1985

Κομίνης Λυκούργος, Τα μυστικά της δημοσιογραφίας, Εκδόσεις Κάκτος, 1990

Καραγιάννης Κ., Η αξίωση αποζημίωσης από παράνομη χρησιμοποίησης της εικόνας προσώπου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007

Δόνος Π., Η αρχή προστασίας προσωπικών δεδομένων και η επαύξηση της προστασίας των δικαιωμάτων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

Μήτρου Λίλιαν, Η αρχή προστασίας προσωπικών δεδομένων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999

Ανθίμου Κατερίνα, Το δικαίωμα του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού του ατόμου ως έκφραση του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, Τεύχος Ι, Ιανουάριος 1998

Ανθίμου Κατερίνα, Προστασία προσωπικών δεδομένων και ΜΜΕ, Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, Τεύχος Ι, Ιανουάριος 2000

Καράκωστας Ι., Ακ: Ερμηνεία – Σχόλια - Νομολογία, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005

Αρμαμέντος Π., Σωτηρόπουλος Β., Προσωπικά δεδομένα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005

Δαγτόγλου Π.Δ., Ραδιοτηλεόραση και σύνταγμα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989

Λαζαράκος Γ., Το δικαίωμα πρόσβασης στη δημόσια πληροφορία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

Ξένη

Fikentscher , Wolfgang, Freiheit als Aufgabe : Freedom as a task , Mohr Siebeck, 1997

Loveland , Ian., Importing the first amendment : freedom of expression in American, English and European law, 1998

Fechner , Frank, Medienrecht : lehrbuch des gesamten Medienrechts unter besonderer Beruecksichtigung von Presse, Rundfunk und Multimedia, 2002

Fischer , Konrad , Dr., Uber den geltungsbereich der pressefreiheit , 1973

Brockmeier , Peter; Kaiser , Gerhard R., Zensur und selbstzensur in der literatur , 1996

Gaito , Enzo, La verita dell'addebito nei delitti contro l'onore, 1966

Wilke , Dieter, Die Verwirkung der Pressefreiheit und das strafrechtliche Berufsverbot : zugleich ein Beitrag zur Rechtsnatur und zu den Grenzen der Grundrechte , von Dieter Wilke, 1964

Jensen , Juergen, Presse und politische Polizei : Hamburgs Zeitungen unter dem Sozialistengesetz 1878-1890 , 1966

Jescheck , Hans - Heinrich, Pressefreiheit und militaerisches Staatsgeheimnis : Vortrag gehalten vor der Berliner Juristischen Gesellschaft am 11. Oktober 1963, 1964

Gallandi , Volker, Staatsschutzdelikt und Pressefreiheit : vom der Staerkung des Rechts und der Legitimitaet von Strafgesetzgebung im politischen Konflikt , 1983

Giessen , Karl - Heinz, Die gewerkschaften im prozess der Volks- und staatswillensbildung , Karl - Heinz Giessen, 1976

Mill , James , 1773-1836, Essays on government jurisprudence ; Liberty of the press and law of nations , 1967

Mill , James; Ball , Terence, Political writings, 1992

Desjardins , Arthur, De la liberte politique : Dans l'etat moderne, Paris : Librairie Plon 1894

Keane , John, Μέσα Επικοινωνίας και Δημοκρατία, 1996

vi. Νομοθεσία

ν.δ. 53/1974, ν. 2462/1997, 2000/ε 364/01, ν. 2243/1994, ν. 2472/1997, ΠΚ 134, 135, 146, 148, 153, 154, 157, 162, 168, 183-185, 186, 191, 192, 194, 198, 199, 202, 216, 234, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 348, 248 Α, 361, 361 Α, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 370 Α, 370 Β, 370 Γ, 371, ΚΠοινΔ 122, 242, 269, ν. 1178/1981, ΚΠολΔ 681Δ

vii. Νομολογία

Εφαθ 8908/1988, ΝοΒ 36, σ. 1664, ΕφΘΕς 3424/1989, Αρμ. 43, 1989, σ. 1205, Εφαθ 4887/1992, ΕλλΔνη 34, σ. 1516, Εφαθ 2003/1993, ΑρχΝ 44, σ. 334, Εφαθ 3346/1996, ΕλλΔνη, 1998, σ. 665, Εφαθ 5783/2001, ΕλλΔνη 1998, σ. 667, ΕφΘΕς 2147/2001, Αρμ. 2002, 1161, Πολυμελής Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης 26488/2002, Αρμ. 2003, 931, Α΄ Τμήμα Αρείου Πάγου 1010/2002, ΕλλΔνη 2003, σ. 248, Πολυμελής Πρωτοδικείο Αθηνών 2364/2002, ΔΕΕ 2002, σ. 595, Α΄ Τμήμα Αρείου Πάγου 961/2003, ΝΟΜΟΣ, Εφαθ 3501/2003 (αδημοσίευτη).

